

Пасажири вільних місць

Мартін Андерсен-Нексе

Новела

Переклад: Ольга Сенюк

Я сиджу в швидкому потязі і мчу назустріч донському літові. Це один із тих сірих, імлистих днів, коли сонце ховається десь і лле на землю сріблясте світло. Скрізь тихо, все мерехтить у притьмареному сяєві. Краєвид, що повільно розстеляється перед очима, теж тремтить у теплій поволоці.

Такого дня, коли вологе повітря леліє над лісами й полями, немов зеленавий серпанок, а вода міниться полиском олива й срібла, саме такого дня треба дивитися на Данію. В інших країнах обриси чітко вимальовуються проти далекого неба, що світиться глибокою блакиттю. Тут же немає такої прірви між небом і землею, небесний простір огортає землю, злагіднює її риси і сам стає до неї подібний. Кожна барва краєвиду облита ним, немовби росю, кожна лінія — немовби легенький слід тих небесних пестошів. Такого дня хочеться взяти всіх своїх земляків і рушити в мандри по Данії, а надто ж тих, хто рідко її бачить або й не бачить ніколи.

Пасажирів у потязі мало; в довгому вагоні, де я сиджу, їх усього десятків зо два, хоч умістилося б сотні з півтори. Тим більше впадають в око вільні місця.

Мого єдиного сусіду вони нітрохи не бентежать. Тільки-но потяг рушив, він зачинив двері купе й запнув завісу на вікні.

— Може, так ніхто більше не зайде, — заявив він.

— А чому, власне, ви не хочете, щоб усі місця засіли пасажири? — питаю. — Як на мене, то приємніше їхати в повному купе, ніж у порожньому!

— Аякже, приємніше! Ані поворухнешся, ані дихнути не маєш чим! Ні, я волю якнайменше сусідів, а найкраще взагалі їхати самому.

З цими словами він відхилився в куток біля вікна й зажмурих очі. А за хвилию вже спав, згорнувши руки на животі.

А все ж таки приємніше, коли в купе ніде повернутися, навіть якщо й буває затісно. Адже найвеселіший повіз — то зовсім не велика ресорна карета з самітним їздцем, що розлігся на м'яких подушках, а переповнений шарабан. Вільні місця випромінюють прокльони, поблизу них згасають хоч які веселощі. А однак такі вільні місця зустрічаємо повсюдно, в кожній царині життя. Огрядна постать мого сусіда поки що панує в купе — певне ж, йому треба чималенько місця, щоб простягтися як слід!

Для більшості пасажирів вільні місця — це тільки змога вигідно простягти ноги, але для декого вони ніби живі — живіші навіть, як засядені: вони відслоняють світ людських прагнень і людських утрат. Над вільними місцями завше літає рій стомлених життям людських душ.

Я заплющую очі, зморений миготінням ланів за вікном, а може, й порожнечю, що, немов оскарження, зяє на мене з вільних місць у купе. Хропіння мого супутника теж

додає свого, мене змагає сон.

Коли я знову розплющую очі, купе моє повне пасажирів. Коло мене сидить стара бабуся, я вже наче десь її бачив. Вона жовта й зморщена, але всміхається. Скромно сидить, випроставшись, на самому краєчку лавки й підстрибує від кожного поштовху; в своїй накрохмаленій сукні вона скидається на школярку, що їде на вакації, або на птаху, що випадково залетіла сюди й ладна знятися на кожен, бодай найменший, переполох. Інші теж замість зручно вмотитися на лавці, сидять як на голках, рівно й насторожено. То ціла родина: чоловік, жінка й трос дітей. Очевидно, досі вони дуже бідували: щоки їм запали, шкіра посиніла, а під очима залягли глибокі тіні, немов то не очі, а порожні ями. Вони ніби не з цього світу: одяг висить на них негнучкими згортками, як покрівець на мертвому.

Хвилю я міркую, як вони опинилися тут, коли потяг за розкладом ще ніде не спинявся. Але скоро забуваю свої сумніви, так мене зацікавлює їхній незвичайний вигляд.

Бабуся коло мене згортає на колінах зашкарублі руки й дивиться перед себе таким захопленим поглядом, як дитина, що вперше побачила світ. Немає нічого прекраснішого за стомлено згорнені руки старої жінки. Я не втримуюсь і торкаюся тієї знівченої ревматизмом руки з синіми вузлами жил. Вона холодна, як крига.

— Ви, певне, давно не бували в селі, бабусю? — питаюся я.

Вона киває головою й каже:

— Яке ж бо чудове нині літо!

— А давно ви з села? — знову питаюся я.

Бабуся кліпає очима, тоді каже невиразно:

— Часом не буваєш у селі відтоді, як вісімнадцятирічною дівкою попадеш до столиці. Але ж колись таки поїдеш... неодмінно.

— Либонь, тягне вас на батьківщину?

Бабуся таємниче всміхається:

— Господарі мали б мене відвезти додому, але я сама взяла собі відпустку. Бо вісімдесят два роки дбаєш про інших, а про себе зовсім забуваєш. А в селі на цвинтарі, в західному кутку, є горбик, звідки видно і як сонце заходить, і все навколо. Там би я хотіла спочити...

Тепер я впізнав стару: вона з північного кварталу. І почав розуміти її.

— Вона їде вмирати, — втрутилася молодша жінка, і голос її уривався на кожному слові. — Вона вже он яка стара. А от ми їдемо, бо хочемо жити. Еге ж, вибачте, що я розмовляю так нерозбірливо: це тому, що вони продали мою штучну щелепу на важливіші потреби...

Жінка закашлялась, і аж тепер я завважив, яка вона худа. Почали кашляти й чоловік та діти, сухим, глухим кашлем, наче в них не лишилося легенів.

— Це сухоти, — прошепотіла жінка. — Ми всі їх дістали. Але тепер їдемо на узбережжя й видужаємо. На узбережжі таке здорове повітря.

— Аби тільки не було запізно, — каже бабуся. — Надто пізно ми, бідаки, починаємо

думати про себе.

— Раніше ми не могли. Чоловік мій робив щітки, і нам треба було помагати йому, щоб прохарчуватися. От ми й ослабли на груди.

— А тепер він уже не робить щіток? — спитав я.

Мені всяке спадало на думку: хтозна, може, вони якось зуміли скористатися воєнною скрутою. Вони їдуть на узбережжя цілою родиною; певне, заробили на якій спекуляції, хоч на найдрібнішій.

— Ні, — відповідає бадьоро жінка. — Прийшла ж бо війна, чи, радше, дорожнеча, і дуже нам допомгла. Нам уже ні на що не ставало, навіть на хліб, так упали в ціні тих наших дрібка грошей. Та ось ми здибали пророка з Вільномістя...

— Пророка з Вільномістя?

— Авжеж, і він навернув нас на свою віру. Там майже нічого не їдять на знак протесту проти дорожнечі, а тому байдуже, скільки коштує хліб. Та й одяга не зношується, бо кожного, хто вступає в громаду, так убирають, що йому вже того одягу ніколи не треба поновляти. А що всі члени громади подорожують задарма, то й ми надумали собі вирушити на узбережжя, всі п'ятеро.

— То ви не маєте квитків? — спитав я і стурбовано подумав, що ж то буде, як прийде кондуктор.

Жінка, всміхаючись, похитала головою:

— Навіщо нам квитки? І бабуся не має, бо вона також належить до наших. Правда, бабусю? Еге ж, ми своїх завше пізнаємо по очах!

Ту хвилину зайшов кондуктор. Він збудив мого супутника й пробив його та мій квитки, тоді вийшов, навіть не глянувши на решту шістьох пасажирів.

Мій гладкий супутник позіхнув і вмовчів спати далі. А жінки знову почали розповідати про свої злигодні й муки, що їх вони зазнали, поки прийшли до нового життя. Чоловік і діти сиділи цілком нерухомо: чоловік якось дивно хрипів, а діти наче зовсім не дихали. Але жінки не могли мовчати: нескінченна повість про страждання лилася напереміну з їхніх уст, скорботна пісня, що до неї могли приєднатися тисячі інших голосів.

— Тільки подумати, — вигукнула бабуся, — як нам тепер добре! Двічі, коли туга за рідними місцями знемагала мене, я сідала в потяг і збиралась їхати, знала-бо з газет, що по всій Данії що божої днини ходять потяги і що в них є місця. Писали навіть, що багато тих місць вільних. Але щоразу мене ловлено. Мені двічі треба переїздити воду, щоб попасти додому. Один раз я добулася аж до першого переїзду. Але мене завернули назад і торочили щось про кару, хоч я не засіла нічийого місця. А тепер я можу собі їхати, куди лишень хочу.

— Авжеж, усі вільні місця на землі належать нам, — сказала молода жінка, звертаючись до мене, — а їх багато. Якщо тобі скрутно живеться, то приставай до нас. Ми не знаємо, що таке дорожнеча, і всього в нас порівно. В нас нема ані значних, ані пригноблених, усі ми однакові перед лицем пророка з Вільномістя.

Потяг засвистів різко й протягло. Мій гладкий сусід позіхнув і потягнувся — ми

доїхали до порона. І не встиг я озирнутися, як пасажири вільних місць зникли.

Я побачив їх знову на пероні, коли вийшов, — їх і ще багато інших, що, певне, теж до них належали. Вони змішалися з "правдивими" пасажирами, переважаючи їх числом. Цілий натовп подорожніх, що стали штурмувати порон.

— Дивний люд подорожує тепер по Данії, — сказав я кондукторові.

Він вражено глянув на мене:

— Це ви про ту зграю торговельних агентів кажете? Їх тут повно товчеться цілісінький рік.

Але ті, про кого я говорив, не були примари. Вони засіли верхній поміст, просторий верхній поміст, де звичайно гуляють пасажири першого й другого класу. Засіли так упевнено, наче то для них були призначені невикористані від інших розкоші. Так, я бачив на власні очі, як вони леліли в сонячному світлі, майже зливаючися з ним, пасажири вільних місць.